

AUGUST ANNISTI KIRJANDUSTEADUSLIKUD
MARGINAALID

H. P e e p

August Annist (kuni 1936. a. Anni) on meie XX sajandi kirjandusliku mõtte üks märkimisväärsmaid uuendajaid. Tema elu- ja tegevusaastatesse (1899 - 1972), langes rida filoloogiateaduse tähistevahetusi, kusjuures alates sajandi kolmandast kümnendist lõi Annist esseisti või uurijana kaasa peaaegu kõigis kaalukais kirjandusteoreetilistes sihiseadmistes, milles kõne all olid kirjanduse ja rahvaluule sidemed või ka üldisemad rahvaliku kultuuri probleemid.

August Annisti teadustöö senistes tõlgendustes on üldistavalt välja toodud järgmised tunnused: tema avar kirjandusteoreetiline lugemus ja kontakt kaasaegse Lääne-Euroopa filoloogilise mõttega; süvendatud huvi eriti soome kirjanduse ja kultuuri vastu; mitmete metodoloogiliste printsiipide (positivism, vaimulugu, komparativism jt.) teooria tundmine ja vahelduv praktiline rakendamine; oma isikupärase sünteesi otsimine neist teatava abstraktse kultuuritahetelisuse raames; huvikeskme kaldumine folkloorsete ja kirjanduse esiaegadesse kuuluvate eepilise luule suurvormide poole; teoreetilise dihhotoomia k l a s s i k a - r o m a n t i k a rakendamine eri ajastute loomenäidete interpreteerimisel; rahvuskirjanduste kujunemise teede ja vormide võrdlev jälgimine; žanriteooria ja poeetika mitmete detailküsimuste diskussiooniline lahendamine. Mainitud on ka A. Annisti loomepärandi mitmeid teisi sõlmpunkte, mis kokkuvõttes kõnelevad laia eruditsiooni ning huvideringiga uurijast (E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II, Tln., 1980; R. Põldmäe, Kirjamehi mitmes mõõdus. Tln., 1973.; M. Kalda, Kirjandusest ja kriitikast. Tln., 1976; H. Peep, Tähtsamat. Tln., 1978).

August Annisti arvukate publikatsioonide tekstis võime kohata väga palju viiteid teoreetilistele ja metodoloogilistele inspireerijatele, samuti ka otseseid tutvustavaid lõike teda huvitanud töödest. Lugemuse kasvades need huvisuunad mõ-

nelgi puhul teisevad, mistõttu tema kirjutiste teoreetiline taustüsteem on üpris dünaamiline. Annisti lugemus ja töö raamatuga võivad aga pakkuda mõningat täiendavat teavet tulevasele eesti kirjandusliku mõtte arenguloo koostajale, eriti kasutatud välisallikate ja originaalse vaatlusviisi dialektika küsimuses.

TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri raamatukogu on talletatud suur hulk A. Annistile kuulunud raamatuid, mille leheküljed kannavad tiheda kasutamise jälgi. Suur osa neist on signeeritud (Anni, A. Anni, Aug. Anni), mitmed ka varustatud kuupäevaga, mil raamat omandatud. Raamatute tekstiosa äärtel on aga arvukalt märkusi ja on selliseidki teoseid, mille vahele on jäetud paberilehed konspektiivsete ülestähendustega. Kõik need kasutajapoolsed tekstid on kirjutatud pehme pliiatsiga, paiguti raskesti loetavadi, kuid nende ja raamatutes leiduvate allakriipsutuste varal saame teatava ettekujutuse A. Annisti huvisuundadest ja mõtetestki, mis tekkisid teoseid lugedes. Järgnevas ülevaates peatagemgi neil marginaalidel, iseloomustades nende ulatust, suhet loetud tekstiga, iseloomu ja rakendatust uurija enese hilisemates trükiesinemistes.

Säilinud ja vaieldamatult A. Annistile kuulunud raamatute üldiseloomustuseks olgu öeldud järgmist. Need on valdavalt kirjandusteaduse, esteetika- ja filosoofia-alased tööd, enamasti saksa, aga ka soome, inglise ja prantsuse keeles. Neile lisanduvad veel arvukad belletristlikud raamatud samades keeltes. Teosed on publitseeritud käesoleva sajandi alguskümnendel ja suur osa neist on ilmselt omandatud kompaktselt, ulatuslike tellimustena või välisreisidel. Nii on sissekirjutatud kuupäeva järgi otsustades suur hulk Münchenis Becki kirjastusel ilmunud töid omandatud 1921. a. sügisel. On ka üsna tõenäoline, et Leipzigi sari "Insel-Bücherei" oli tervikuna olemas, sest suur osa sellesse kuulunud väikeseformaadilisi raamatuid on praegugi säilinud nimemärgiga Aug. Annist. Ka O. Walzeli toimetusel 20. ja 30. aastatel ilmunud kolossaalne "Handbuch der Literaturwissenschaft", mis sisaldab nii teoreetilisi töid kui ka rea läbilõikekõiteid maailmakirjandusest, on sarjana olemas. On ka juba 1917. a. dateeringuga Leipzigi Reclam Universal-Bibliothekki kuuluvaid brošüüre.

Annistile kui raamatukasutajale oli omane järgmine meetoodika. Tavaliselt tegi ta kohe lugedes raamatu äärtele plii-

atsimärkmeid või tõmbas tekstis huvitavamad kohad alla. Sealjuures ei hõlmanud selliselt töödeldud tekstid kogu raamatut, vaid ainult valitud kohti või peatükke sellest. Neis raamatuis vahelduvad täiesti puhtad leheküljed tihedalt märgistatutega, näit. Eino Railo "Yleisen kirjallisuuden historia", Gustave Lanson'i "Histoire de la Littérature Française", Oskar Walzeli "Das Wortkunstwerk", Georg Brandese "Moderne Geister", Lauri Haarla "Kaksi kuningatarta", Wilhelm Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht", I. Sterne'i "Tristram Shandy" saksakeelne tõlge ja mitmed teised. N. Boileau "Oeuvres poétiques" mahukast köitest on üksnes programmine "L'art poétique" tihedalt allakriipsutusi ja ääremärkmeid täis, kusjuures korduvalt on osutatud paralleelidele Horatiusega.

On raamatuid, mis on töödeldud üksnes algusosas ja siis ilmselt huvipuudusel kõrvale jätetud. Sellised teosed on Immanuel Kanti "Kritik der Urteilskraft", P. Hinnebergi sarjas "Die Kultur der Gegenwart" ilmunud koguteos "Die Griechische und Lateinische Literatur und Sprache", Eduard Engeli "Geschichte der deutschen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart", Rudolf Lipperti "Methodisches Handbuch der deutschen Literatur", Johannes Volkelti kolmeköiteline "System der Ästhetik", T. Söderhjelm'i "Italian renessansia" ja Eduard Zelleri "Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie". Võib veel lisada, et Jacques Chevalier' "Bergson" on eest vaid mõnekümne lehekülje ulatuses lahti lõigatud, samuti mõned Reclami väljaanded.

On mitmeid raamatuid, milles lugemisjälgi on minimaalselt või üldse mitte (paljud ilukirjanduslikud tööd, Richard Müller-Freienfelsi "Das Denken und die Phantasie", André Bretoni "Manifeste du Surréalisme", W. Raleigh' "Style", sarja "Handbuch der Literaturwissenschaft" need köited, mis käsitlevad renessanssi ja barokki eri rahvuskirjandustes).

Suurimat huvi pakub see osa teostest, mis kannab endal läbiva töötluse jälgi. Siin on A. Annist tähelepanelikult fikseerinud kogu teose probleemistikku, mõnel puhul veel kas raamatu või peatükkide lõppu omapoolseid resümeeid sõnastades. Niiuguse põhjaliku tundmaõppimise objektideks on olnud R. Müller-Freienfelsi "Poetik", Ernst Elsteri "Prinzipien der Literaturwissenschaft", Emil Ermatingeri "Das dichterische Kunstwerk", Fritz Strichi "Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit", Ernest Seillièr'i

"Le romantisme", Rudolf Lehmanni "Deutsche Poetik", V. Arsti "Runoanalyysi ja runotekniikka", J.-J. Rousseau "Julie ou La nouvelle Héloïse", V. Peltoneni "Puhetaito", Karl Heine-
manni "Die deutsche Dichtung". Ka Friedrich Gundolfi "Goethe" on valdavalt väga tihedasti läbi töötatud, nagu ka A. Heus-
leri "Die Altgermanische Dichtung", O. Walzeli kahekõiteline "Deutsche Romantik" ja Carl Busse kahekõiteline "Geschichte der Weltliteratur" (siin vaid idamaade kirjandus on lugeja tänelepanust kõrvale jäänud). Palju konspekteerivaid märkmeid on ka enamikus sarja "Handbuch der Literaturwissenschaft" köidetes.

Märkimist väärrib, et ka mitmed ilukirjanduslikud tööd on varustatud kommentaaridega, näiteks C. Brentano "Gedichte", G. A. Bürgeri lüroepilised teosed, Angelus Silesiuse "Cherubinischer Wandersmann", Victor Hugo "Poésies" jmt. F. Hölderlini "Gedichte", mis on signeeritud ja dateeritud 1921. aastaga, sisaldab peale Annisti kommentaaride veel eri lehel vahele pistetud paari mustandlikku tõlkekatset ("Hyperioni saatuslaul", "Noorus"). Jean Pauli "Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal" on aga varustatud vaid arvukate allakriipsutustega.

Omaette tuleb mainida veel Robert F. Arnoldi teost "Allgemeine Bücherkunde zur neueren deutschen Literaturgeschichte". See 1919. a. ilmunud teos kujutab endast annoteeritud temaatilist bibliograafiat. A. Annist on siin alla kriipsutanud ja ka märkustega tähistanud nii mitmeid teoseid kui ka neile langetatud hinnanguid. Välja on tõstetud Croce, Baumgarteni ja Müller-Freienfelsi teosed esteetikast, poeetika käsitlustest aga Meyeri, Schereri ja Lehmanni raamatud. Põhiliikide ja žanride kohta kirjutatust on Annisti tähelepanu pälvinud eriti uuringud eepose kohta (lk. 298), saksa kirjanduslugudest Nadleri, Vogti, Lamprechtli omad. Tihedasti on töödeldud üldkirjanduse osa (lk. 46 jj.), samuti folkloristika (lk. 52 jm.) ning teatrilugu (lk. 406 jj.). Võib arvata, et selle soovitusnimestiku alusel on ka teoseid hantitud ning loetud.

Kui püüda kuidagi Annisti kommenteerimistehnikat isoleerida, tuleb üldistavalt öelda, et teksti kõrvale kandis Annist tavaliselt märksõnad, faktid ja refereeringud. Sisuline kommentaar, poleemika ja resümee paigutati lehekülje ülaossa, teksti kohale, või siis - enamikul juhtudel - lehekülje alumisele äärel. Kirjandusloolistes tekstides oli

poleemikat esilekutsuvad tavaliselt vähem, teoreetilistes töödes aga rohkem. Viimastes ongi Annisti hinnangulised rep- liigid, probleemitsemised ja väitlused selgelmini nähtavad. Tavaliselt aga domineerib siiski refereeriv alge, omapärane konsekti kujundamine raamatu äärtel. On ka vahele- ja pea- lekirjutusi ning kustutusi, mis kõneleb teksti mitmekordsest kasutamisest.

A. Annisti üldistuspuüetetest annavad mitmed teosed hea ülevaate. Näiteks A. Heusleri "Die Altgermanische Dichtung" äärtel on sisuliselt konsepekt, lehekülgede all aga problee- miseaded, paralleelid (lk. 134 jm. ka eesti rahvaluulega). F. Gundolfi "Goethe", F. Strichi "Deutsche Klassik und Ro- mantik" ja mõnegi teise teose marginaale on Annist oma arti- klite koostamisel silmas pidanud.

Milliseid järeldusi lubavad siis Annisti allakriipsu- tused, refereeringud ja kommentaarid teha kõigepealt tema kirjanduslike huvide osas? Analüüsitud fond võimaldab ül- distavalt esile tuua mitu probleemikompleksi, mille juures A. Annist on korduvalt lähemalt peatunud.

Eelkõige märkigem spetsiifilisi folkloristika küsimu- si. Neid on jälgitud küllaltki detailselt nii allakriipsu- tuste, refereeringute kui ka kommenteerivate märkuste abil, kusjuures on silmas peetud eri uurijate individuaalsusi ning säilitatud küllaltki kriitiline hoiak loetavasse. R. M. Meye- ri "Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhun- derts" töötlus viitab eelkõige Annisti huvile romantikute ja valgustajate rahvaluulekasutuse vastu. On ka üksikuid pa- ralleele meie kogemusega. Lk-l 400, kus on juttu pietismi ja valgustuse vahekorrast, osutab Annist: "Kõik rahvaluule har- rastajad olnud papid: Hurt ja Eisengi". Probleemikamaid ar- vamusid on väljendatud seoses rahvaluule elujõu küsimusega.

F. Strichi "Deutsche Klassik und Romantik" marginaali- des on samuti kajastusi eesti rahvaluule ja Kreutzwaldi ret- septsioonist. Lk. 31, kus on kõne all romantikute elustpõ- genemine, kommenteerib A. Annist: "Nii Kp., Lembitugi yk- sindus pole klassiline normaalelu ideaal vaid vaev, rom." Lk. 146 on tekstis juttu F. Schlegeli põhjamaise müüdi kä- sitlusest. A. Annist lisab: "Ka Fählm. katse luua põhja myt. kujudest klassilist laadi". Siin ja mujalgi kasutab ta oma- aegset keelendit k l a s s i l i n e p r o k l a s s i - k a l i n e ja nõustub Strichi dihhotoomilise skeemiga.

Lehekülgedel 286 ja 288 on põhitekstis arutus eepilisest kompositsioonist, Annisti täiendustes aga väidetakse vastavalt: "Kr. Kp. kontsentreerija on kujuga pärit klassilisest, kuid syndmuskontsentratsiooni nagu "Iliases" pole" ja "Kr. vähemalt tahtis, et igas laulus oleks syndm. iseseisev". Kalevipoja kuju on silmas peetud ka E. Ermatingeri teose kommentaaris lk. 179.

F. Gundolphi "Goethe" 65. leheküljel on tekstis kõne all romantikutele omane vanade jumalate vabastamine allegoorilisest kangestusest. A. Annisti paralleel: "Vrdl. eesti mytoloogia". Tihedalt on allakriipsutusi ka Gundolphi ballaadikäsitluses (lk. 504 - 513). Nii selles kui ka paljudes teistes teostes on lähemalt jälgitud eriti Herderi ja Schlegelite tõlgendusi.

W. Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht" 25. leheküljel leidub Annisti märkus võimalikkusest lastekeele uurimismetoodikat rakendada ka rahvaluule vaatlemisel. P. N. Sakulini "Russische Literatur" rahvaluulekäsitluses on huvitavaid tähelepanujuhtimisi allakriipsutuste vormis. Bürgeri neljaköitelise teostekogu äärtel on eriti lüroepiliste laulude kohta ridamisi märkusi, samuti viimase köite Ossiani-käsitluses (lk. 119 jj.). R. Lipperti "Methodisches Handbuch der deutschen Literatur" tekstist on töödeldud minnesingerite, rebaselugude, ballaadide ja ajalooliste laulude ning vaid üksikute autorite käsitlused (viimasena Lessing). A. Heusleri mainitud teose 14. leheküljel on juttu vürstide kaaskondade sõjalauludest. Annist lisab: "Sellest "kaitseliiduluulest" ei tohi järeldada kogu rahva elutunnet!"

Paralleele eesti materjaliga on visandatud "Kinderlieder aus des Knaben Wunderhorn" äärtele. Väga ulatuslikult on refereeringuid ja kommentaare F. Schmidti teoses "Die Erneuerung des Epos". Ka A. R. Niemi raamatu "Liettualainen kirjallisuus" mahukates ääremärkustes on korduvalt osutatud rahvaluule küsimustele, lk. 136 aga A. Annist resümeerib: "Kõik nagu meilgi: rahva surmasõnum äratas teaduse, teadus - rahva". R. Koskimiehe "Saksalaisen kirjallisuuden historia" teksti kõrvale on kantud arvukalt Annisti kriitilisi märkusi rahvaluule ja vanima rahvusliku kirjanduse käsitluse aadressil, samuti E. Ermatingeri teosesse "Die deutsche Lyrik seit Herder".

Need olid vaid mõningad näited. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et märkmetest ilmneb A. Annisti huvi eriti eepilise luule vastu, samuti ka XIX sajandi romantikute rahvaluulereptsiooni vastu selle dünaamikas.

Teine suur probleemide ring, mis Annistit on huvitanud ja ka tugevasti seostub eelmisega, on poetika ja stilistika. Siinkohal mainigem, et eri autoritel pole need mõisted üheselt piiritletud ja Annistigi marginaalides on teatavat ebajärjekindlust. Ta on küll paiguti poleemilinegi, näiteks R. Lehmanni tihedasti töödeldud raamatu 56. jj. lehekülgedal pole rahul rahvaluule poetika valgustamisega, lk. 80 aga annab hinnangu: "Milline udusus!" Kriitilisi kommentaare on teisigi. Samas ta aga ei distantseeru selle teose ("Deutsche Poetik") liiga laiast objektimääratlusest, mille kohaselt ka mitmed vooluloolised, žanriteoreetilised ja isegi üldesteeetika aspektid on vahetult poetika üldmõiste alla surutud.

Richard M. Meyeri "Deutsche Stilistik" tekstis on kõige põhjalikumalt läbi töötatud troopide ja figuuride osa (epiteet, metafoor, metonüümia, eleege, aposiopees, anakoluut, kordusfiguurid). See on konsept, paiguti isegi graafiliste skeemidega väljendatud. Muide, selliseid graafilisi lahendusi on Annist otsinud veel mitmes teiseski poetika ja stilistika käsitluses.

W. H. Hudsoni "An Introduction to the Study of Literature" allakriipsutustes ja ääremärkustes on lähemalt jälgitud eepika ja dramaatika žanrispetsiifikat. Tihe konsepteerivate märgete ja allakriipsutuste võrk on R. Müller-Freienfelsi teoses "Poetik". F. Strichi ülalmainitud raamatu poetikakäsitluses on A. Annisti pilku eriti paelunud luulekeele küsimus seoses Klopstocki rütmnovaatorlusega (d e r f r e i e R h y t m u s leiab siin tõlkevaste v a b a r y t m), kirjandusliku keele fenomeni on jälgitud mujalgi selles teoses (lk. 185 jj.).

Eriti detailselt on A. Annist uurinud Ernst Elsteri teost "Prinzipien der Literaturwissenschaft", milles kasutatud poetikamõistete kohta on tehtud tihe äärekonsept. Mingeid otsustavamaid lahkarvamusi tal konsepteeritava teose autoritega tekkinud pole, ehkki metoodiliselt võiks Elsteri printsiipides täheldada õige mitmeid kaalukaid vasturääkivusi, eriti mis puutub sisu ja vormi dialektika mõistmisse,

kujundi tehnika ja semantika vahetõrgete eritlemisse.

Varasemates, eriti saksa poeetika käsitlustes on Annist toimunud peamiselt õppijana, refereerijana ja paralleelide otsijana. Hiljem tundma õpitud teosed, näiteks 1932. a. ilmunud V. Arti "Runoanalyysi ja runotekniikka", on juba esile kutsunud tunduvalt kriitilisema lähenemise. Lk. 22 Annist kommenteerib siin: "Puudub peagu täiesti esteetil. sissejuhatust, psükol. põhjend." Põhjalik ja poleemiline äärekonspekt on "Kalevala" käsitlusel lk. 169 jj. Lk. 199 Balzaci "Inimliku komöödia" struktuurivaatluse kõrval sõnastub etteheide: "Filisterlik totter targutus. Teem on tähtis, ei arhitektoonika." Lk. 311: "Kõneleb luulest nagu lihunik, nõudes vaid kaloreid." Samas vaimus edasigi. R. Koskimiehe "Väinö Runousoppi" (1937) on samuti valdavalt kriitiliselt kommenteeritud.

Omalaadseks meelisteemaks on A. Annistile olnud romantismi ja romantika küsimus (neid mõisteid ta küll alati piisavalt ei diferentseeri). Juba A. W. Schlegelil esinenud sõnakunsti tüpoloogiline jaotus klassikaliseks ja romantiliseks (tõsi, ta nägi ka vahepealset jälgendavat pseudoklassikalist etappi), on tema paljude järgijate hoolet tõusnud väramatuks dihhotoomiliseks skeemiks. Ka A. Annist on selle üldprintsipi omaks võtnud ning kasutab teda mitmeis oma marginaalides (märkmel "Handbuch der Literaturwissenschaft" üksikõidetes, Kanti teoses "Kritik der Urteilskraft" lk. 94, O. Walzeli teoses "Deutsche Romantik", F. Gundolfi teoses "Goethe" väga ulatuslikult, Eduard Engeli teoses "Geschichte der deutschen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart", J. Volkelti raamatus "System der Ästhetik" lk. 69 jm. ning teisteski kasutatud väljaannetes).

Erilise põhjalikkusega on neid kaht polaarseid kategooriat jälgitud läbi F. Strichi mainitud teose "Deutsche Klassik und Romantik". Ehkki A. Annist paiguti süüdistab autorit fraasitsemises (lk. 5), mõistete ebatäpses kasutamises (lk. 186), mitmel pool aga püüab laiendada liig mehhanistlikku jaotust, on ta teose põhipaatose omaks võtnud ja, nagu edaspidi näeme, kasutab seda omagi publikatsioonides.

Märkimisväärne on seegi, et inglise ja prantsuse kirjanduslugudes (Gustave Lanson'i "Histoire de la Littérature Française" ja E. Legouis' ning L. Gazamiani "Histoire de la Littérature Anglaise" on vaid klassitsismi ja romantismi osad tihedasti läbi konspekteeritud, kõik muu on puhas.

Nende kahe pooluse kokkupõrkes eelistas A. Annist ise romantilist klassitsistlikule, vähemalt selles mahus, nagu ta Strichil jt. on - romantikute uuenemistung, enese kaudu maailma tunnetamine, liikuv kujundite maailm, uus inimesekontseptsioon paeluvad teda. Klassika poole pealt hindab ta korrastatust, harmooniat, asjalikkust, keelepädevust, kuid seda eelkõige vaid väljendustasandis. Romantiline tunnetus oli lähem.

C. Brentano "Gedichte" vahel on paberileheke, millele A. Annisti käega on kirjutatud: "Vaja oleks õige psühholoogiliselt uurida seda romantikute nuttu. Neil oli tõsine valu ja ometi vaid oma kujutus. Milline põhj sellel? Poliitiline? Fysioloogiline? Moodi hypnotiseering? Kuidas areneb see kisendus igas laulus?" Luuletuste teksti äärtel on aga arvukaid märkmeid nende tehnika ja ka vaivatsuse kohta.

Realism on A. Annistit tunduvalt vähem huvitanud, vähemalt otsustades raamatutesse tehtud marginaalide alusel. Siiski tuleb siinkohal ära tuua arutlus F. Strichi teose 341. leheküljelt. Tekstis eneses on juttu Kleisti, Tiecki ja Goethe kujundiuuendusest draamas, romantika püüdest välja tõrjuda kunstilist argielu. Annist arutleb oma märkmeis raamatu äärel: "Eks sama sõda naturalismi vastu taas kordunud 1880 - 90 ja taas mõlemal alal: uusromant. ja uusklassits. Kas niisugune ongi kunstiarvangu rütm: realismist (realelustki) igavustundes hargnevad kahele poole rom. ja kl., et idealiseeri omale ilm. Ja minnes liialdusse taas yhinevad realismiks?" See on ootamatu ja samas ka õige viljakas mõttekäik, mille järgi võime kohata ka Annisti omaaegses publitsistikas.

Belöelduga seostuvad need A. Annisti marginaalid, mis käsitlevad kirjanduslugu kui protsessi. Kuigi küllaltki palju on ka biograafilisi kommentaare ja konspekte ("Handbuch der Literaturwissenschaft", Carl Busse "Geschichte der Weltliteratur", R. M. Meyeri "Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts" jmt.), torkab silma Annisti huvi üldistava alge vastu. Just sissejuhatavad kirjutised ja ülevaatepeatükid on tema pilku eriti köitnud (Eduard Engeli, Rudolf Lipperti, Georg Brandese, Wilhelm Dilthey, Karl Heinemannini osutatud teostes). Mitmes raamatus on koguni sisukord süsteemi ja problemaatika tasandis läbi kommenteeritud, samuti on lähemalt jälgitud periodiseeringut.

Rahvuskirjanduse kujunemisteed ja suhe rahvaluulelise alusega on üks Annisti meelisteemasid, mida ta on jälginud saksa, soome, leedu ja mitme teise rahva kirjanduslugude põhjal. Keele- ja vormikultuuri edasikandumine (Ernst Elster, Richard M. Meyer, Friedrich Schmidt, Rafael Koskimies), rahva enesetunnetuse küpsemine (Karl Heinemann, Georg Brandes, Eduard Engel, Rudolf Lippert, Fritz Strich), üldisemad rahvuskirjanduse spetsiifilised jooned (Wilhelm Dilthey, Oskar Walzel), müüdi ja religiooni ilmumine eri rahvaste kunstiloomingus (Novalise "Hymnen an die Nacht. Die Christenheit oder Europa" kommentaarid, Gustave Lanson'i, Eino Railo ja Fritz Strichi raamatute täiendused, viimases eriti lk. 53) - probleeme, mis on juhtinud üldistusele ja ka paralleelide tõmbamisele eesti sõnakunsti käekäiguga, pole vähe. Just sellistest kogemustest kasvavad välja mitmed A. Annisti kirjutiste uuenduslikud aspektid, muu hulgas ka artiklis "Meie valgustusaja kirjandus ja krahv Manteuffel" sõnastatud arvamused, et eesti kirjandusloo "perifeerseisse raamidesse" võiksid kuuluda ka eestlastest kirjutatud saksa keelseid tööd ("Looming" 1938, lk. 988).

Mitmetes teostes esinevad vihjed eesti kirjanikele (F. Strichi raamatus Fr. R. Kreutzwaldile, F. R. Faehlmannile, F. Tuglasele, L. Koidulale; F. Gundolfi "Goethes" K. J. Petersonile, R. Rohule, J. Semperile, E. Ermatingeri teoses F. Tuglasele, A. Kitzbergile, E. Ennole, M. Underile, E. Elsteri teoses K. A. Hindreyle jne.) ei tarvitse ju tõlgenduslikult palju uut pakkuda, kuid oma tunnetusvääratus A. Annisti mõistmiseks neil siiski on. Kui Gundolf oma uurimuse 69. leheküljel teeb Goethele etteheiteid tema armuelamuste pinnal, kommenteerib A. Annist: "Miks peabki inimene arm olema nii loomulikult kõikeunustav-metsik? Tuleb uus galantse armu aeg, kui ilm taltub oma romantikaga ylespuhut kirgedest. Shsw'le arm juba vaid anekdoot ja Semperile samuti, kuigi ta ise sest liiga palju peab." Wilhelm Schereri ja Oskar Walzeli ühisteose "Geschichte der deutschen Literatur" marginaalides viitab A. Annist lk. 245 saksa kirjanduse paralleelidele eesti juhuluulega, lk. 485 aga üldistab hernhuutliku kirjasõna olemusjooni. Selliseid analogiseerimisi pole sugugi vähe.

Protsessi üldistustootlused põimuvad A. Annisti marginaalides omakorda veel süvendatud huviga esteetika põhimõistete vastu. Tundmaõpitud allikad on ses mõttes küll

vastuolulised ja kindlalt domineerivad idealistliku esteetika põhimõtted nii kasutatud tekstides kui ka kommenteerija märkmetes, kuid nende aastate üldiselt väga empiirilise mõistestiku taustal, nagu ta meie trükisõnas esines, tuleb siiski tunnustavalt märkida vähemalt probleemi nägemistki. Sellised vaatlustasandid nagu kunsti olemus ja funktsioonid, kunstilise peegelduse spetsiifika, loomemeetodi areng jpm. iseenesest meie sõjaeelses kirjandusarvustuses peaaegu üldse esile ei kerkinud. Kirjandusteooria all mõisteti valdavalt üksnes poetikat ja stilistikat. A. Annist oli üks väheseid, kes neid küsimusi üldse lahendada püüdis ja tegi seda, toetudes kasutatud välisallikaile. Viimastest mainigem juba nimetatud poeetika ja stilistika vaatlusi, O. Walzeli raamatut "Das Wortkunstwerk", W. Dilthey teost "Das Erlebnis und die Dichtung", I. Kanti nimetatud raamatu algusosa "Kritik der ästhetischer Urtheilskraft", Ernest Seilliére'i tööd "Le romantisme", Emil Ermatingeri, Johannes Volkelti, Friedrich Gundolfi uurimusi ("Goethe" lk-1 152 koomilisest, lk-1 27 allegooriast, lk-1 191 kunsti sotsiaalsusest, lk-1 721 kunstitõest jt. marginaalid illustreerivad hästi Annisti üldteoreetilisi huve). Esteetika, religiooni ja teaduse suhteid on ta samuti korduvalt eritleda püüdnud (vt. näit. F. Strichi teose kommentaari lk. 53). Samad probleemid seostatuna veel eetika ja armastusega tulevad esile kommentaarides L. Haarla teosele "Kaksi kuningatarta". R. Koskimiehe saksa kirjanduse ajaloo 107. lk-1 on sõnastatud etteheide: "Vaid isikud, ei midagi esteetikast ega sotsiaalsest j. m. ilmavaatest." Väga hoolikalt on konspekteritud ja kommenteeritud Yrjö Hirni esseistlik teos "Esteettinen elämä", mille A. Annist omandas juba 1921. a. Koomilise ja traagilise olemust ning avaldusvorme on jälgitud ka R. Lehmanni poeetikas. Selle teose sisukorra lõpul on aga iseloomulik hinnanguline märkus: "Järjekord ratsionalistlik, ei ratsionaalne. /---/ Paremp ehk kõige enne see, mida väljendada tahtakse (idee, mõttelaad, voolud), siis yldvorm (liigid), siis alles võtted (vormielemendid)?"

August Annisti publikatsioonidest nähtub, et ta teataval määral tundis ka marksistlikku sotsioloogilist meetodit ("Looming" 1927, lk. 941 jj.), kuid kõnealuses fondis selliseid raamatuid pole. Samuti on vähe komparativistide töid, mida Annist koguni korduvalt on viidanud.

Viimase suurema huvideringina, mis kajastub Annisti marginaalides, tuleb välja tõsta pedagoogika ja metoodika küsimusi. Ilmselt on see aineala samuti kui üldesteetikagi olnud inspireeritud tema pedagoogilisest tööst Tartu ülikoolis.

Üldteoreetilises plaanis tulevad need huvid ilmsiks juba J.-J. Rousseau kommentaarides, R. F. Arnoldi bibliograafia märgetes, R. Lipperti teose probleemiseade tunnustamises, üksikutes vaidlusrepliikides E. Ermatingerile. Ka poeetikate ja stilistikate töötlus kinnitab pedagoogilis-metoodilise aspekti silmaspidamist, eriti katsed modelleerida üksikuid mõisteid.

Vihtori Peltoneni "Puhetaito" on põhjalikult töödeldud raamat. Allakriipsutustest ja märkmetest ilmneb A. Annisti praktiline huvi kõneoskuse arendamise vastu, on aga peatunud skandeerimise (lk. 195), lüroepilise rahvalaulu (lk. 208) ja mitmete teiste küsimuste juures. Lehekülgedel 168, 310 jm. avalduvad selgesti ka pedagoogilised kaalutlused.

Wilhelm Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht" sisaldab suhteliselt vähe märkmeid. Tähelepanu äratav mõttekäik lk. 57, kus põhitekstis soovitatakse lasta õpilastel sõnastada oma konkreetseid elamusi. Annist kommenteerib: "Mulle olid vastikud just need oma (lollide) elamuste kirjeldused ja meeldisid palju enam vabad filosoferivad teemad, mis olid iseendast elamused. Seda ei arvesta Schneider - nõudes esteetilist väärtust, teisalt mitte nähes tegemise rõõmu." On teisigi arutlusi noorte kirjaliku ja kirjandusliku eneseväljenduse ainetel. Kõik need märkused annavad lisa ettekujutusele Annistist-pedagoogist.

Järgnevalt peatugem provisoorselt veel sellel, kuidas on A. Annisti lugemus ulatunud tema enese kirjatöödesse. Võib öelda, et tema lugemuse ja ka marginaalides talletatu jälgi kohtame praktiliselt igas Annisti publikatsioonis. Soome kirjanduse ja kirjandusteaduse ülevaadetes ("Eesti Kirjandus" 1922, 1923, 1931, 1935 jm., "Looming" 1930-ndail aastail), probleemartiklites eesti rahvaluulest ja vanemast kirjandusest, oma doktoritöös "Kalevipojast", uudiskirjanduse arvustustes, rahvusvahelise kirjandusliku mõtte arengu iseloomustustes on see materjal väga suures ulatuses ära kasutatud.

Aastatel 1919 - 1923 oli A. Annist Tartu üliõpilaseks, seejärel väikeste vaheaegadega stipendiaadiks Helsingis, Pa-

riisis ja Bonnis. See õpiaeg kestis kuni 1927. aastani. 1929 - 1945 oli August Annist aga juba meie ülikooli õppejõud, lugedes eesti kirjandust ja rahvaluulet, Lääne-Euroopa kirjandust ja esteetikat. Kogu selle perioodi vältel publikatsioonis ta palju nii tõlkeid, uurimusi kui ka arvustusi.

Eespool vaadeldud allikmaterjalist on silmapaistvalt palju ära kasutatud A. Annisti artiklis "Uuemast prantsuse ja saksa kirjandusteadusest" ("Looming" 1927, nr. 9 ja 10). Tagasivaatena meenutanud Lessingit, Herderit, Schlegeleid, siirdub Annist lähemalt iseloomustama Taine'i, Lansonit, Walzeli, Gundolfi, Dilthey, Strichi jmt. uurija printsipi, põhimõtetes neid isiklike muljetega nii lugemusest kui ka kokkupuudetest vastavate isikutega. Käsitlus on ülevaateline.

Artiklis "Elu ja luule põhijõud" ("Looming" 1928, nr. 10) on esitus veel tugevamini materjalist mõjutatud. Tuginetakse E. Elsteri teosele "Prinzipien der Literaturwissenschaft", viidatakse Gundolfi, Walzeli, Peterseni mõttemaailmale, romantismi üle peetud vaidlustele, kirjutise põhisosas on aga Strichi "Deutsche Klassik und Romantik" tutvustus. On arvustavaidki sõnu, kuid teisejärgulises, põhiprintsiibis aga väljendub juba marginaalidest tuttav poolehoid tolele skeemile. Ka mitmed mõisted, mida Annist neil aastail ulatuslikult kasutab (põhitung, kestvustung, intensiivteadung), võlgnevad tänu osutatud teostele.

Artiklis "Võrdlev meetod eesti ja soome kirjandusloos" ("Looming" 1939, nr. 7) opereeritakse J. Texte, E. Schmidti, G. Brandese, W. Dilthey, O. Walzeli, A. Anttila jmt. seisukohtadega, artiklis "Soome kirjandus Eestis" ("Eesti Kirjandus" 1931) on kõnet ka F. Gundolfist, artiklis "Ilukirjanduse osa kasvatuses" ("Kasvatus" 1937) on mõttesidemeid loetuga, artiklis "Muinsusromantika osast Eesti arengus" (koguteoses "Raamatu osa Eesti arengus" 1935) arutletakse romantilisest müüdist, kirjanduse funktsioonidest, romantilisest ehk "tundelis-voluntaarsest" algest ning taas elujõust, F. E. Sillanpää bioloogilise eetika kontseptsioonis ("Looming" 1939, nr. 10) on ilmseid loetu jälgi jne. E. Seillière'i müstitsismi interpretatsioon ("Looming" 1927, nr. 9, lk. 862) tuleneb aga vahetult tema teose marginaalidest ning prantsuskeelsest ajalehelõigendist selle teose vahel.

Toonitagem, et ülalmainitud ja paljudes teisteski kirjutistes on mõttesillad süsteemis osundatav teos -

m a r g i n a a l - a r v u s t u s l i k v a s t u k a j a hästi jälgitavad. Tavaliselt oli Annist lugedes kriitilisem kui kirjutades: kommentaar raamatu äärel oli tihti tigemad kui hilisem tutvustus, milles vastuolud leebuvad. Väärrib aga rõhutamist, et mingi distants loetuga oli tal alati olemas, ehkki mõned kirjanduslikud sümpaatiad jäid kauaks püsima (Strich, Gundolf, Walzel) ja paiguti eklektiliseltki põimusid uuemast lugemusest tulenevate mõjudega. Need uued vaatlustasandid aga, mis Annist oma lugemuse najal meie kirjanduspraktikasse tõi, pole vähetähtsad, ehkki suur osa neist jäi vastukajata. Nn. oma koolkonda Annist ei loonud, selleks oli ta ise ka mõneti läbematu, üha teisenev ja põhiprintsipiides küllalt abstraktne.

August Annisti kirjanduslik pärand on praktiliselt veel läbi töötamata. Eelöeldu võib seda tööd abistada mõnede faktiseoste ja psühholoogiliste sõltuvuste näitamisega. Eesti kirjandusliku mõtte kujunemislöö seisukohalt peaksid aga August Annisti marginaalid laiematki tähelepanu äratama.

AUGUST ANNISTS LITERATURWISSENSCHAFTLICHE MARGINALIEN

H. Peep

Z u s a m m e n f a s s u n g

August Annist (1899 - 1972) war einer der bedeutendsten estnischen Folkloristen und Literaturwissenschaftler. Jahrelang stand er in engen Beziehungen zur Tartuer Universität, und noch heute werden in der Bibliothek des Lehrstuhls für estnische Literatur und Folklore einige hundert Fachbücher aufbewahrt, die August Annist gehört haben. In diesen Büchern finden sich zahlreiche Unterstreichungen, Randbemerkungen und Kommentare. Diese Marginalien von A. Annist werfen Licht auf die Quellen seiner Erudition und stellen die theoretischen Unterlagen seiner Publikationen klar.

Besonderen Einfluß auf A. Annist hat die literaturwissenschaftliche Geistesgeschichte ausgeübt (F. Gundolf, E. Ermatinger, O. Walzel, E. Elster). Außer dieser gibt es dort zahlreiche Literaturgeschichten verschiedener Völker (G. Lanson, E. Engel, C. Busse, G. Brandes, P. N. Sakulin, R. Koskimies), deren Marginalien von seinem großen Interesse für die Entstehung und anfängliche Entwicklung der Nationalli-

teraturen zeugen. Weitgehend ist auch das theoretische Material über die in Erscheinung tretende Dichotomie Klassik-Romantik bearbeitet worden, besonders in der Literatur des XIX. Jh. (F. Strich, R. M. Meyer, E. Seillière). Durchgearbeitet worden sind auch mehrere Spezialabhandlungen über Poetik und Stilistik (R. Lehmann, R. Müller-Freienfels, W. Raleigh, V. Arti), Lehrbücher der Ästhetik (J. Volkelt), philosophische Werke (I. Kant) und sogar Werke der schönen Literatur.

August Annists literaturwissenschaftliche Marginalien tragen dazu bei, die Vorstellung von der Entwicklung des literarischen Gedankens in Estland des XX. Jh. zu präzisieren.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ МАРГИНАЛИИ

АУГУСТА АННИСТА

Х. Пеэп

Р е з ю м е

Аугуст Аннист (1899 - 1972) был крупным фольклористом и литературоведом. В 1929 - 1945 гг. он преподавал в Тартуском университете эстонскую и общую литературу, а также эстетику. Его перу принадлежит ряд общетеоретических трудов, в которых отражается глубокое знание современной зарубежной филологической мысли.

В библиотеке кафедры эстонской литературы и фольклора Тартуского государственного университета хранится несколько сот принадлежавших А. Аннисту книг с его пометками на полях. В данной статье даны обзор и предварительный анализ этих маргиналий.

Особое внимание уделял А. Аннист проблемам романтизма, становления национальных литератур и роли фольклора в литературном творчестве. На основании изученных конспективных заметок А. Анниста удалось установить источники ряда его теоретических высказываний (произведения Ф. Штриха, Ф. Гундольфа, О. Валцеля, Г. Лансона, Э. Эльстера).